

Теоретична рамка за оценка на устойчивостта на земеделските стопанства в България

Ангел Саров*, Красимир Костенаров**, Иван Боевски**

**Висше училище по агробизнес и развитие на регионите – Пловдив*

***Институт по аграрна икономика, Селскостопанска академия – София*

****Нов български университет – София*

E-mail: angelsarov@abv.bg*; kraskostenarov@yahoo.com**; ivan.boevsky@gmail.com**

Резюме

Настоящото проучване е част от поредица статии, насочени към изследване на проблемите, свързани с устойчивостта на земеделските стопанства и представянето на методология за оценка на тази устойчивост. В него се прави сравнение между устойчивостта на земеделските стопанства и принципите за гавърнанс устойчивостта. Така ние се стремим да поставим началото на дискусия относно принципите за устойчиво управление на земеделските стопанства, предизвиквайки научно-академичната общност. В този контекст изсветляваме разбирането за управленческата устойчивост на земеделските стопанства.

Ключови думи: устойчивост; земеделски стопанства; България

Theoretical framework for assessing governance sustainability of agricultural holdings in Bulgaria

Angel Sarov*, Krasimir Kostenarov**, Ivan Boevsky**

**University of agribusiness and rural development – Plovdiv*

***Institute of agricultural economics, Agricultural academy – Sofia*

****New Bulgarian university – Sofia*

E-mail: angelsarov@abv.bg*; kraskostenarov@yahoo.com**; ivan.boevsky@gmail.com**

Citation: Sarov, A., Kostenarov, K., Boevsky, I. (2023). Theoretical framework for assessing governance sustainability of agricultural holdings in Bulgaria. *Bulgarian Journal of Agricultural Economics and Management*, 68(3), 66-71 (Bg).

Abstract

The study is part of a series of articles aimed at investigating the problems related to the sustainability of agricultural holdings and to develop a methodology for the assessment of this sustainability. The present study tries to make a parallel between the sustainability of agricultural holdings and the principles of governance sustainability. The article also starts a discussion about the principles of sustainable management of agricultural holdings. In this point, we shed light on the understanding of the governance sustainability of agricultural holdings.

Key words: sustainability; farms; Bulgaria

Въведение

През последните години публикациите с фокус върху подходите за оценка на устойчивостта все повече намират популярност не само у нас, но и по света, благодарение и на многообразните по формат световни форуми за избор на стандарти на предлаганите инструменти за оценка. В подкрепа на тази инициатива конференцията на ООН за търговия и развитие, заедно с Международната организация по труда и Световната търговска организация (СТО), актуализираха глобалните показатели за целите на устойчивото развитие. Програмата е до 2030 г. и се фокусира върху 17^{-те} глобални цели за устойчиво развитие, съответно със 169 подцели, които следва да бъдат постигнати до края на десетилетието. Те на практика са покана за мерки от всички държави по света за дейности по премахване на бедността, защита на планетата и осигуряване на просперитет като част от устойчивото развитие¹.

Предвид темата на настоящата разработка, особено актуална е Цел 8 – „Насърчаване на приобщаващ и устойчив икономически растеж, заетост и достойни условия на труд за всички“. В тази връзка зелената икономика се предлага като акселератор на ренесанса на националните политики и международното сътрудничество в подкрепа за устойчивото развитие. През последните години концепцията получи значителен международен отзвук като една от двете теми на конференцията на ООН за устойчивото развитие през 2012 г. (Рио + 20). Правителствата се договориха да очертаят зелената икономика като важен инструмент за устойчиво развитие: да стимулират икономическия растеж, заетостта, намаляването на бедността и да поддържат баланса в екосистемите на планетата.

Всичко това провокира постоянно разрастване на литература, нови публикации и научни изследвания за устойчивост на икономика-

та от различни международни организации, правителства, полисимейкъри, експерти, научни работници и други. Изследванията относно устойчивостта в селското стопанство са актуални не само за представителите на академичните среди, но и сред практики, политици, консултанти, еколози и др. (Arabska, E., 2020; Dimitrova, V. and Ivanova, M., 2018; Kolaj, R., Borisov, P., Arabska, E. and Radev, T., 2023; Kalchev, E., 2016 а, 2016 б, 2021; Ivanova, M. and Dimitrova, V., 2018; Ivanova, M., 2021 а, 2021 б; Osmani, M., Kolaj, R., Borisov, P. and Arabska, E., 2022 и др.). Вниманието на експертите и изследователите се фокусира върху оценката на наложените вече три стълба на устойчивост: икономически, социален и екологичен. Едновременно с това съществува дефицит на знания и научни изследвания по отношение на управленческия аспект на устойчивостта в земеделието, разбиран като гавърнанс или говернанс (governance). Измерването и отчитането на устойчивостта се предлага в разнообразни форми. Всеки предложен инструмент определя обхвата и задачите му по специфичен и уникален начин, идентифицирайки различни варианти, предварителни въпроси, както и различно участие на заинтересованите страни.

Въпреки тези инициативи, **остава въпросът дали предлаганите методики за оценка на устойчивостта отговарят адекватно на предизвикателствата на новото хилядолетие**. Освен това е необходимо да се обърне внимание на загрижеността относно сложността, сравнимостта, последователността и полезността на текущите показатели за измерване на устойчивостта.

Независимо от холистичния характер на направените изследвания до момента за оценка на устойчивостта в земеделието, разработването на т. нар. управленчески стълб е наложително. Реалността налага засилване на научните изследвания за отражението на Общата селскостопанска политика (ОСП) върху конкурентоспособността на селскостопанските производители в земеделието (The World Bank, FAO, UNCTAD, UNRISD, European Union и др).

¹ Brown, M., Haselsteiner, E., Apró, D., Kopeva, D., Luca, E., Pulkkinen, K., Vula Rizvanolli, B., (Eds.), (2018). Sustainability, Restorative to Regenerative. COST Action CA16114 RESTORE, Working Group One Report: Restorative Sustainability.

Целта на настоящата разработка е да се *апробира научноизследователски инструментариум за оценка на управленческата устойчивост на земеделските стопанства в България.*

Разбирането за гавърнанс устойчивост (governance sustainability)

Още през 1991 г. Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) приема принципите на корпоративния гавърнанс като международен еталон за полисимейкъри, инвеститори, корпорации и други заинтересовани страни. През 2004 г. те са ревизирани, а през 2006 г. – ръководната група по корпоративен гавърнанс на ОИСР издава Методология за оценка на прилагането на принципите.

Принципите на корпоративния гавърнанс на ОИСР служат като рамка за оценката му по света, която е част от докладите за спазване на стандартите и кодексите (ROSC), координирани от Световната банка и Международния валутен фонд. От гореказаното следва, че началото на гавърнанс се поставя, за да отрази вътрешните и външни институционални и дори политически взаимосвързки.

Бързо променящата се външна (околна, заобикаляща, институционална) среда изисква задълбочено разбиране и познаване на ролята на управляващите органи, както индивидуално, така и колективно за устойчивостта на тяхната организация. Съответно рисковете както на организационно, така и на индивидуално ниво, следва да бъдат управлявани по устойчив начин и да заемат своята роля в създаването и поддържането на жизнеспособна организация, която да отговаря на очакванията и изискванията на всички стейкхолдъри.

Добрият гавърнанс е свързан с процесите за вземане и изпълнение на решенията. Тук не се визира единствено вземането на „правилни“ решения, а самият най-добър възможен процес за вземане на тези решения. Добрият гавърнанс може да бъде дефиниран чрез няколко характеристики:

Участие: Означава активно участие при вземане на решение или извършване на оп-

ределена дейност. Това е особено важно за вземането на решения – участието на широк кръг от заинтересовани страни води до подобри решения. Участието на бенефициенти значително увеличава чувството им за принадлежност, което от своя страна подобрява устойчивостта.

Консенсус: Това означава, че процесите на управление трябва да имат за цел постигане на консенсус между заинтересованите страни. Добрият гавърнанс изисква отчитане на различните интереси на заинтересованите страни, за да се вземе решение или да се създаде ситуация, която е в най-добър интерес за цялата общност.

Отчетност: Отчетността се дефинира като задължение или готовност от страна на организация или физическо лице да отчете своите действия и да поеме отговорност за тях. Не само държавните институции, но и частният сектор, и организациите на гражданското общество трябва да бъдат отговорни пред обществеността и своите заинтересовани страни.

Прозрачност: Прозрачността означава, че взетите решения и тяхното изпълнение се извършват по такъв начин, че всеки може лесно да види спазването на процедурите. Да бъдеш отзивчив означава да реагираш адекватно и навреме. Доброто управление изисква институциите и процесите да се опитват да обслужват всички заинтересовани страни в разумен срок.

Справедливост и приобщаване: Разпределението на ресурси, услуги и възможности за всички групи от населението според техните нужди. Добрият гавърнанс изисква всички членове на обществото, включително най-уязвимите, да бъдат приемани справедливо и да не бъдат изключвани или игнорирани от решения и процеси.

Ефективно и ефикасно: Добрият гавърнанс трябва да бъде ефективен (да постигне целта си) и ефикасен (да използва най-добре ресурсите). Ефективността на добрия гавърнанс също така обхваща устойчивото използване на природните ресурси и опазването на околната среда. Те трябва да могат да бъдат използвани

по такъв начин, че да дадат максимални икономически резултати, социално-политически въздействия и да осигурят устойчивост.

Върховенство на закона: Добрият гавърнанс трябва да следва нормите на закона. Безпристрастното прилагане на справедливи правни рамки, които защитават правата на човека, са от съществено значение.

Възможно ли е да се изпълнят всичките осем елемента? Може би много трудно. Възможно е някои държави и общества да са се доближили до постигането на добрия гавърнанс чрез изпълнение на тези характеристики. Кой са те? А как са оценени? Има ли общоприета методика за оценка и може ли да се приеме като общовалидна, имайки предвид различията в социално-икономическото, политическо, културно и историческо развитие на отделните държави по света?

Анализаторите на устойчивостта трябва да изследват най-важните движещи сили, въздействия и техните причинно-следствени връзки, както и да идентифицират съответните показатели до точките в системата, където управленските действия биха били най-ефективни. Компилирането на много отделни показатели не може да осигури адекватна мярка за устойчивостта на системите. Но системите за моделиране помагат да се изследват устойчивостта и повратните точки или да се разработят алтернативни сценарии за предвиждане на уязвимости в естествените, социалните и икономическите измерения. Индикаторите на индивидуално ниво са от значение за промените в личната мотивация и тяхното поведение и са от съществено значение за устойчивото общество.

“Устойчивостта в земеделието” се възприема като „системна характеристика“ и трябва да бъде разбрана като „способност за продължаване във времето“ (Bachev, 2005; Hansen, 1996). Устойчивостта „характеризира вътрешната способност на земеделието и агросистеми от различен тип да запазят своите управленски, икономически, социални и екологични функции за дълъг период от време“ (Башев, 2018). „Устойчивото земеделие“ може да се дефинира като дейност, която удо-

влетворява определени условия за неопределен период от време. Устойчивото земеделие съдържа близки подходи, като: биологично земеделие; органично земеделие; агроекология; екологично земеделие; регенеративно земеделие; пермакултура и др.

В научната литература за оценка на устойчивостта са наложени три основни стълба: икономически, социален и екологичен, (Baginetas, 2008; Иванов и кол., 2009; и др.)

След преглед на публикациите по темата се открояват автори (Littig, B. and Griessler, 2005; Dahl, A. L, 2012), които отправят предложения за включване като четвърти стълб на устойчивост културно-естетическото, политико-институционалното или дори религиозно-духовното измерение. Други (Patterson, M., 2010; S. Sala, B. et al., 2015) предлагат подходи, свързани с теорията на обществената политика и планиране. Например институционалните показатели за устойчивост се основават на разбирането, че институциите обхващат институционални насоки (норми) и институционални механизми (формални системи на правила и процедури, политически или правни). При изследване на устойчивостта като четвърти стълб някои автори (Иванов, Б. и кол, 2012, стр. 87) избират институционалния стълб. Те включват показатели като: „индекс на фермерска адаптивност, брой ходения до различни администрации и разстоянието до тях, фрагментация на собственическите дялове във фирмата и уреденост на правата на собственост върху основния капитал и земята“.

Отделът на Обединените нации за устойчиво развитие също включва институционални показатели в рамката на индикаторите за устойчиво развитие (Burford, G., Hoover, E., Velasco, I., Janoušková, S., Jimenez, A., Piggot, G., D, Podger, Harder, M. 2013). В допълнение, институционалните промени имат важно значение за преодоляване на предизвикателствата пред Балканските страни, чиито икономики са силно зависими от селското стопанство (Stojcheska, A. M., Kotevska et al., 2016).

През последните години все повече се налага и управлението (governance) като четвър-

ти стълб на устойчивост. Свързването на тези концепции е една от възможните алтернативи към науката и практиката за изучаването на устойчивостта. Сериозно предизвикателство е да се включи управлението (разбирано като governance) като четвърти стълб на устойчивост (Башев, 2016 a, b, c, d). Прави се уточнението, че концепцията за управленческата устойчивост се различава от конвенционалните теории за управление (Bosselmann, K., Engel, R. and Taylor, P., 2008). Едновременно с това възниква предизвикателството да се измери и оцени управленческата устойчивост на особено чувствителния сектор на икономиката, какъвто е селското стопанство. Затова настоящата разработка трябва да се разглежда като следващата градивна стъпка в подобна инициатива.

Свързването на концепцията за управленческия стълб с концепцията за устойчивост в селското стопанство, се основава върху следните принципи за добро управление (G20/OECD Principles of Corporate Governance OECD Report to G20 Finance Ministers and Central Bank Governors, September, 2015):

- Откритост, прозрачност и отчетност;
- Справедливост и равнопоставеност в отношенията с гражданите;
- Ефективност и ефикасност на услугите;
- Ясни и прозрачни закони и разпоредби;
- Последователност и съгласуваност при формирането на политиката;
- Спазване на върховенството на закона;
- Високи стандарти на етично поведение.

В тази връзка Bachev (2018) определя „управленческата устойчивост“ като ефективност на специфичната система на управление в агросистемата (национална, подсектор, екосистема, регион, земеделско предприятие и др.). Имайки предвид важната му роля за постигане, поддържане и подобряване на общата аграрна устойчивост, Bachev, H. et al. (2020) я определят, „като „първият“ (стълб) сред (четири) „равни“.

Заклучение

В настоящето изследване нашият екип обосновава необходимостта от изработване

на методически инструментариум за оценка на устойчивостта в земеделските стопанства. Осветлихме принципите на добрия гавърнанс, които обобщаваме до следните: участие, консенсус, отчетност, прозрачност, справедливост и приобщаване, ефективност и ефикасност, и върховенство на закона. В този контекст дефинирахме понятието „управленческата устойчивост“ като ефективност на специфичната система на управление в агросистемата (национална, подсектор, екосистема, регион, земеделско предприятие и др.). Свързването на тези концепции е един възможен подход към изучаването на устойчивостта в земеделските предприятия, в резултат на който оценката на устойчивостта се базира върху три основни стълба: икономически, социален и екологичен. През последните години все повече се налага и управлението (governance) като четвърти стълб на устойчивост. На следващ етап от изследването ние ще разработим система от принципи, критерии и показатели, които да послужат за основа на методиката за оценка.

Acknowledgements: This publication was prepared under invest for excellence in regional sustainability (invest4excellence) project. The project has received funding from the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme under grant agreement No 101035815. Responsibility for the information and views set out in this paper lies entirely with the authors.

Литература

Arabska, E. (2020). Communicating Socially Responsible Initiatives: New Incentives to Sustainable Development. In *CSR and Socially Responsible Investing Strategies in Transitioning and Emerging Economies* (pp. 79-106). IGI Global.

Bachev H. (2005). Assessment of Sustainability of Bulgarian Farms, proceedings, *XIth Congress of the European Association of Agricultural Economists, Copenhagen*.

Bachev, H. (2016). A framework for assessing sustainability of farming enterprises. *Journal of Applied Economic Sciences (JAES)*, 11(39), 24-26.

Bachev, H. (2016). Sustainability of farming

enterprise-understanding, governance, evaluation. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка*, (2 (179)), 6-15.

Bachev, H. (2016b). A holistic approach for assessing the system of governance of agrarian sustainability. *Available at SSRN 2831709*.

Bachev, H. (2016a). Defining and assessing the governance of agrarian sustainability. *Journal of Advanced Research in Law and Economics (JARLE)*, 7(18), 797-816.

Bachev, H. (2018). The Sustainability of Farming Enterprises in Bulgaria. *Cambridge Scholars Publishing*.

Bachev, H., Ivanov, B., & Sarov, A. (2020). Framework for assessing the governance pillar of agrarian sustainability. *Available at SSRN 3709500*.

Baginetas, K. N. (2008). The contested concept of sustainability in agriculture: an examination of the views of policymakers, scientists and farmers. In *Sustainable farmland management: trans disciplinary approaches* (pp. 30-41). Wallingford UK: CABI.

Bosselmann, Klaus, Engel, Ron and Taylor, Prue. (2008). Governance for Sustainability – Issues. *Challenges, Successes. IUCN, Gland, Switzerland*. xvi + 260 pp.

Brown, M., Haselsteiner, E., Apró, D., Kopeva, D., Luca, E., Pulkkinen, K., Vula Rizvanolli, B. (Eds.). (2018). Sustainability, Restorative to Regenerative. *COST Action CA16114 RESTORE, Working Group One Report: Restorative Sustainability*.

Burford, G., Hoover, E., Velasco, I., Janoušková, S., Jimenez, A., Piggot, G., ... & Harder, M. K. (2013). Bringing the “missing pillar” into sustainable development goals: Towards intersubjective values-based indicators. *Sustainability*, 5(7), 3035-3059.

Dahl, A. L. (2012). Achievements and gaps in indicators for sustainability. *Ecological indicators*, 17, 14-19.

Dimitrova, V., Ivanova, M. (2018). Organic Agriculture – an Example of Good Practice for sustainable land use in Bulgaria. *International Conference on The rural development in the context of European competitiveness (RDCEC). 28–29 April, 2018, Bucharest, Romania*.

Hansen, J. W. (1996). Is agricultural sustainability a useful concept? *Agricultural systems*, 50(2), 117-143.

Ivanov, B., Radev, T., Borisov, P., Dimitrova, D., Kirovski, P. (2012). Development and assessment of sustainability in the viticulture sector. Sofia, ed. “*Avangard Prima*”.

Ivanov, B., Radev, T., Vachevska, D., Borisov, P. (2009). Sustainability in agriculture. Ed. Avangard Prima, Sofia.

Ivanova, M. (2021 b). Challenges for export-oriented small and medium-sized enterprises in the conditions of crisis. In *Collection of reports from the Third National Scientific Forum Business in the XXI century, Publishing complex – UNSS, 2021, pp. 19-23, ISBN 978-619-232-431-5*.

Ivanova, M. (2021 a). Bulgarian export of consumption goods and intermediate goods since the outbreak of the corona-virus. *Economic Alternatives*, (2), 213-224.

Ivanova, M., Dimitrova, V. (2018). NATURA 2000 – a tool for sustainable land management in Bulgaria. *International Conference on The rural development in the context of European competitiveness (RDCEC). 28-29 April, 2018, Bucharest, Romania*.

Kalchev, E. (2016 a). Prospective Empirical Analysis of Key Macroeconomic Indicators and Risks. – В: *Годишник „Икономика и бизнес“ 2016 година на департамент „Икономика“*. София: Нов български университет, с. 1-30. ISSN 2534-9651. (BG).

Kalchev, E. (2016). The role of agriculture in the Bulgarian economy. *Ikonomika i upravlenie na selskoto stopanstvo/Bulgarian Journal of Agricultural Economics and Management*, 61(2/4), 27-33.

Kalchev, E. (2021). Economic activity in Bulgaria during the COVID-19 pandemic. In: Zacharinov, B. and T. Rizova (eds.). *Economy and business in the post-pandemic world. Sofia: Askoni - pp. 268-277. ISBN 978-954-383-140-1*.

Kolaj, R., Borisov, P., Arabska, E., & Radev, T. (2023). Food safety among and beyond: the power of market actors, institutions and researchers in the new era of food safety from farm-to-table. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 9(2), 276-294.

Littig, B., & Griessler, E. (2005). Social sustainability: a catchword between political pragmatism and social theory. *International journal of sustainable development*, 8(1-2), 65-79.

Osmani, M., Kolaj, R., Borisov, P., & Arabska, E. (2022). Why agricultural policies fail and two cases of policy failures in Albania. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 8(1868-2022-776), 86-104.

Patterson, M. (2010). Is there more in common than we think? Convergence of ecological foot printing, energy analysis, life cycle assessment and other methods of sustainability assessment, *Proceedings of ISEE 2010 Conference “Advancing Sustainability in Time of Crisis”* (2010).

Sala, S., Ciuffo, B., & Nijkamp, P. (2015). A systemic framework for sustainability assessment. *Ecological Economics*, 119, 314-325.

Stojcheska, A. M., Kotevska, A., Bogdanov, N., & Nikolić, A. (2016). How do farmers respond to rural development policy challenges? Evidence from Macedonia, Serbia and Bosnia and Herzegovina. *Land Use Policy*, 59, 71-83.

G20/OECD Principles of Corporate Governance OECD Report to G20 Finance Ministers and Central Bank Governors September 2015.